

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1972

Η ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ ΔΙΑ ΤΟΝ ΤΡΟΥΜΑΝ

Κατά τὴν ἑναρξιν τῆς πανηγυρικῆς συνεδρίας τῆς Ἀκαδημίας, ὁ Πρόεδρος αὐτῆς κ. **Γρηγ. Κασιμάτης**, εἶπε τὰ ἑξῆς :

Τὴν ὥραν αὐτὴν κηδεύεται χωρὶς ἐπισήμους τελετάς, ἀλλ' ἐν μέσῳ ἔθνικοῦ πένθους, εἰς Ἰντεπέντενς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ἕνας ἄνθρωπος ποὺ ἐκλήθη ἀπὸ τὴν μοῦραν νὰ λάβῃ πολλάκις κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του κρίσιμους ἀποφάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐπηρέασαν τὴν τύχην τοῦ κόσμου, ὁ Χάρρυ Σ. Τρούμαν.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς τοῦ αἰωνίου Ἑλληνισμοῦ, δὲν δικαιούται νὰ λησμονήσῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἐβοήθησε τὴν Ἑλλάδα εἰς τὴν προσπάθειάν της νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν της καὶ τοὺς ἐλευθέρους θεσμοὺς.

Καί, προσφέρουσα εὐγνωμόνως νηφάλιον σπονδὴν, ὡς προσήκει, εἰς τὴν μνήμην του, προχωρεῖ εἰς τὸ ἔργον της.

ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ Κ. ΓΡΗΓ. ΚΑΣΙΜΑΤΗ

Κατὰ τὸ ἄρθρον 83 τοῦ Ὁργανικοῦ Νόμου τῆς Ἀκαδημίας, ὡς τοῦτο παγίως ἀπὸ δεκαετηρίδων ἐφηρμόσθη, κατὰ τὴν τελευταίαν δημοσίαν συνεδρίαν τοῦ Δεκεμβρίου γίνεται ὁ ἀπολογισμὸς τοῦ ἔτους, ἐπιδίδονται αἱ ἀπονεμηθεῖσαι τιμητικαὶ διακρίσεις, προκηρύσσονται νέα ἔπαθλα, ἔτι δέ, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς συνεδρίας, ὁ ἐκάστοτε Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας πραγματεύεται, εὐλόγητος δι' ὄλους, θέμα τῆς εἰδικότητός του.

Ἐνόμισα χρέος μου νὰ διευρύνω δι' ἐφέτος τὴν εἰδικότητα μέχρι τῆς γενικότητος. Βεβαίως ἡ Παιδεία εἶναι θέμα ἀναγόμενον εἰς τὴν κοι-

νωσιολογικήν ἔρευναν, διότι εἶναι τὸ κατ' ἐξοχήν ζωντανὸν φαινόμενον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Καὶ εἶναι, ἔ τ σ ι, τῆς εἰδικότητός μου. Ἐπιπλέον ἡ Παιδεία ἔπαυσε ἀπὸ πολλοῦ νὰ εἶναι θέμα τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μόνον εἰδικότητος. Οἱ πάντες εἶναι εἰδικοί περὶ αὐτῆς. Καὶ ἔχουν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἕκαστος θεωρεῖ καλυτέραν τῆς τοῦ γείτονος, ὁ ὁποῖος καὶ αὐτός, τὰ αὐτὰ φρονεῖ. Ἡ περὶ Παιδείας συζήτησις μετεφέρθη πολλάκις καὶ εἰς τὰς ὁδοὺς μεταβληθεῖσα εἰς κραυγὰς μίσους καὶ συνθήματα πολιτικά, ἐκσφενδονιζόμενα ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ἀντιφρονοῦντας πρὸς τὴν ἐκάστοτε ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκπροσωποῦντας αὐτήν.

Καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀτελείωτον σειρὰν τῶν μονολόγων καὶ τῶν κραυγῶν ἐπεκράτει ἐκάστοτε ἐν σύνθημα τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὸ θέμα. Ἐπιπλέον τὸ σύνθημα ἦτο ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, καὶ οἱ ἀντιτιθέμενοι πρὸς αὐτὴν ὑβρίζοντο ὡς σκοταδισταί, ἄλλοτε προεβάλλετο ὡς παλλάδιον τῆς ἐθνικῆς μας ὑποστάσεως ἢ καθαρεύουσα, οἱ δὲ ὑποστηρικταὶ τῆς δημοτικῆς ἐχαρκτηρίζοντο μαλλιαροκομμουνισταί. Ἐπιπλέον ὑπεστηρίζετο κραυγαλέως ὅτι διὰ τὴν Παιδείαν ἔπρεπε, ἀλλὰ καὶ ἤρκει, νὰ διατεθῇ τὸ 15% τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ, χρησιμοποιούμενον κυρίως δι' αὐτὰς τὰς ἐπισημοῦς, ὅποτε ὅλα τὰ προβλήματα θὰ ἐλύοντο πλήρως, καὶ ἄλλοτε, ὅτι μόνον ἡ ἐπέκτασις τοῦ δημοτικοῦ σχολείου μέχρι τῆς ὀκταετίας, μετὰ τῆς συμπαρομαρτούσης ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως θὰ ἔσωζε τὰ πράγματα . . .

Τοιοῦτο ριπίδιον γνώμων, συνθημάτων καὶ ἐνδιαφερόντων καθίστα πλέον τὸ περὶ Παιδείας θέμα γενικώτατον. Ἐπιπλέον ἐν τούτοις νὰ ἐξακολουθῶ νὰ θεωρῶ ὅτι ὑπάγεται καὶ αὐτό, ἴσως μάλιστα καὶ λόγῳ τῆς γενικότητός του, εἰς τὸ πλαίσιον τῆς εἰδικότητός μου.

Πολλάκις ἐνεθυμήθην, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ τῆς παιδείας καὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς γνώμων, τὸν *Aldous Donatus*. Σοφὴ καὶ σύγχρονος εἰς τοὺς αἰῶνας εἶναι ἡ ρῆσις του: «*Pereant qui ante nos nostra dixerunt*» «Ἐρρέτωσαν ὅσοι εἶπον πρὸ ἡμῶν τὰ ὅσα ἡμεῖς λέγομεν σήμερον». Διότι διαρκῶς οἱ ἐπισημότερον ἀσχολούμενοι μετὰ τὴν παιδείαν λέγουσιν τὰ ἴδια, ὅσα εἶπον καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν κατέχοντες τὴν θέσιν πού ἔχουν

αὐτοὶ σήμερον. Καλὰ ἢ κακά, ἦσαν ὅλα τὰ ἴδια. Ἄλλ' ἐλέγοντο ἐκάστοτε μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐφευρέθησαν τὸ πρῶτον! Δυστυχῶς, πολλὰ ἔγιναν ἢ μᾶλλον πολλὰ δὲν ἔγιναν καὶ πολλὰ κατεστράφησαν εἰς τὸν τόπον μας λόγῳ ἐλλείψεως συνεχείας εἰς τὰς προσπαθείας καὶ τῆς ἀπορροφήσεως κάθε ἀγῶνος ἀπὸ τὴν διάθεσιν προβολῆς τοῦ ἐκάστοτε φορέως τῆς προσπαθείας, ἀπορριπτομένης εἰς τὰ τάρταρα καὶ τῆς μνήμης ἀκόμη ἐκείνων πὺ τὰ ἐξεκίνησαν.

Θὰ προσπαθήσω σήμερον, ὁμιλῶν κατὰ τὸ δύνατὸν ἐυλόγητος, ὡς ὁ νόμος ἐπιτάσσει, νὰ μὴ ἐπαναλάβω ὅσα ἔχουν πολλάκις λεχθῆ καὶ λέγονται καθ' ἡμέραν, ὅσα δηλαδή καὶ ἐγώ, πλέον ἢ ἅπαξ, ἔχω ὑπὸ ἄλλας μου ιδιότητας, ἀπὸ διαφόρων δὲ βημάτων ἀναπτύξει.

Δὲν θὰ ὑποδείξω καμμίαν λύσιν, οὔτε πανάκειάν τινα θὰ ἀποκαλύψω πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν κακῶς κειμένων. Διότι ἀπὸ ὅλην αὐτὴν τὴν εἰκόνα πὺ σᾶς ὑπενθύμισα τὰ χλωμὰ καὶ ξεθωριασμένα της χρώματα, ἐν μόνον παραμένει συμπέρασμα. Ὅτι τὰ τῆς παιδείας κακῶς κεῖνται παρ' ἡμῖν.

★

Ἄς ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰς ρίζας τοῦ θέματος «Παιδεία».

Λέξις ἐλληνική, ἡ παιδεία, ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος εἰς τοὺς «Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας» τοῦ Αἰσχύλου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἔννοια τῆς παιδείας ἀφοῦ ὑπέστη τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως κατέστη τότε αἶτημα τῶν καιρῶν. Αἱ Ἀθῆναι, συνεπλήρῳ τὴν διαδικασίαν τῆς προβολῆς των ὡς πολιτιστικοῦ κέντρου τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου καὶ εἶχε γίνεῖ πλέον σαφὲς μετὰ τὰ τροπία κατὰ τῶν Περσῶν ὅτι ἡ δύναμις εἶναι χρήσιμος ἀλλ' ὄχι ἀρετὴ καὶ διὰ τὴν καθημερινὴν ἀκόμη ζωὴν τῶν λαῶν.

Ἡ ἀνάγκη τῆς δημιουργίας πολιτῶν πράγματι ἐλευθερῶν ἐγένετο κοινὸν κτῆμα ἤδη ἀπὸ τοῦ 6^{ου} αἰῶνος. Συνέπεια αὐτῆς τῆς συνειδητοποιήσεως τῆς ἀνάγκης θεμελίων ἐλευθερίας εἰς τὸ ἄστυ ὑπῆρξε ἡ μνεία τοῦ Αἰσχύλου. Εἶπεν ἄλλωστε ὁ Ἀριστοτέλης δι' ἄλλην

περίπτωσιν: «τὸ κατὰ γένεσιν ὕστερον κατὰ φύσιν πρότερον ἐστίν».

Λέγεται συνήθως ὅτι ἡ παιδεία κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἔννοιαν εἶχε τὴν ἀποστολὴν νὰ δημιουργήσῃ ἐλευθέρους ἀνθρώπους. Ἐλευθέρους μὲ τὴν ἔννοιαν ποὺ ἐδίδετο τότε εἰς τὸν ὄρον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπεκλείοντο οἱ μὴ ἔχοντες πολιτικά δικαιώματα, ὄχι δὲ μόνον οἱ δοῦλοι, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἡ δημοκρατία εἶναι κατὰ βάσιν πολίτευμα ἀριστοκρατικόν, εἰς δὲ τὴν πρώτην τῆς ἐφαρμογῆν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ χαρακτήρ τῆς ἀριστοκρατίας συνεδέετο μὲ τὴν καταγωγὴν καὶ ὄχι μὲ τὴν γέννησιν, ὅπως εἰς τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ὅπου, φυσικά, ὑπῆρχε δημοκρατία, ὅπως π.χ. εἰς τὰς Ἰταλικὰς πόλεις καὶ δὴ εἰς τὴν Βενετιαν καὶ τὴν Γένοναν. Ἡ ὅλη δὲ προσπάθεια τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως τῶν καιρῶν μας ἀπὸ τοῦ 19^{ου} αἰῶνος εἶναι, ὄχι πῶς ἡ δημοκρατία θὰ γίνῃ ὀχλοκρατικὸν ἢ ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα, διότι τὸ πρῶτον καταλήγει εἰς τὴν ἀναρχίαν, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὴν τυραννίαν, ἀλλὰ πῶς ἡ ἀριστοκρατικὴ του βάσις θὰ διευρυνθῇ μὲ τὴν δημιουργίαν εὐρυτάτων στρωμάτων ἀνωτέρου πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου καὶ πῶς δι' αὐτῶν θὰ ἐπεκταθῇ μέχρι τοῦ συνόλου τοῦ λαοῦ μιὰ στάθμη καθολικῆς ἰσότητος πρὸς τὰ ἄνω, καὶ ὄχι ὅπως εἰς τὴν ὀχλοκρατίαν καὶ εἰς τὴν τυραννίαν ἐπιπέδου ἰσότητος πρὸς τὰ κάτω διὰ τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ ἢ τῆς ἀχρηστεύσεως τῶν ἐπιλέκτων.

Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ παιδεία τῆς ἀρχαιότητος δὲν ἀπέβλεπε μόνον εἰς τὸ ἐλεύθερον τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐπεδίωκε καὶ νὰ μορφώσῃ τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον. Συναρτωμένη μὲ τοὺς μύθους, ποὺ ἐκυριάρχησαν ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν καὶ ἰδίως τὸν μῦθον τοῦ Προμηθέως, τῶν ὁποίων ἀποκατάστασιν καὶ κοινωνικοποίησιν ἀποτελεῖ ἡ ἀττικὴ τραγωδία, ἡ παιδεία ἔθετε τὰς βάσεις ἐνὸς κινήματος ποὺ ἐκυριάρχησε ἐπὶ χιλιετηρίδας ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ὡς ἰδανικόν, ὄχι πάντοτε φεῦ! ἐφαρμοζόμενον εἰς τὴν πράξιν, ὅπως ὅλα τὰ ἰδανικά, τὸν ἀνθρωπισμόν. Μέγας εἶναι ὁ Werner Jaeger, θεωρούμενος ὡς ὁ ἰδρυτὴς τοῦ δόγματος τοῦ τρίτου ἀνθρωπισμοῦ πρὸς τὸ ὁποῖον ἐκι-

νήθη μετὰ τὸν πρῶτον πόλεμον, καὶ τὴν οἰκονομικὴν κυρίως καταστροφὴν τῆς Γερμανίας. Ἔγραψε τότε, ὅπως εἶναι γνωστόν, ὅτι «μετὰ τινα ἔτη ἢ δεκαετία 1920 - 30 θὰ ἀποδειχθῇ ἡ δημιουργικώτερη τοῦ αἰῶνος». Πολλὰ μεταβολαὶ ριζικαὶ ἐγένοντο καὶ γίνονται καθ' ἡμέραν ἐμπρὸς εἰς τοὺς ἐκπλήκτους ὀφθαλμούς μας. Ποία ὅμως εἶναι ἡ δημιουργικώτερη δεκαετία τοῦ αἰῶνος μας, δὲν εἶναι βέβαιον. Πάντως τρίτος ἀνθρωπισμὸς δὲν ὑπῆρξε. Ἀλλὰ τοῦ Jaeger ἀκριβῶς αἱ ἐργασίαι ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ ἀνθρωπισμὸς εἶναι ἔ ν α ς, γέννημα τῆς ἐλληνικῆς σκέψεως, ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶπω τῆς ἐλληνικῆς ἀ ν ά γ κ η ς, ἀν δὲ προσλαμβάνῃ ἐκάστοτε διαφόρους κατευθύνσεις, διότι ἡ ἀνάγκη ἐπιβάλλει τοῦτο, παραμένει εἰς τὸ βάθος ὁ ἴδιος, τὸ ἰ δ α ν ι κὸ ν τ ῆ ς κ α τ α ξ ι ὠ σ ε ω ς τ ο ῦ ἀ ν θ ρ ῶ π ο υ! Κατὰ τοῦ ὁποίου μάχονται, ἀλλοίμονον!, οἱ ἄνθρωποι.

Διατί, ὅμως, βλέπομεν τὴν ἔννοιαν τῆς παιδείας εἰς τὴν κλασσικὴν μας ἀρχαιότητα νὰ προσλαμβάνῃ αὐτὴν τὴν παιδευτικὴν, κατὰ βάσιν δὲ πολιτικὴν κατεύθυνσιν; Ἀποκλείει τάχα αὐτὸς ὁ τονισμὸς τῆς πολιτικῆς ἀποστολῆς τῆς παιδείας, τὴν γενικωτέραν της ἀποστολὴν; Τότε θὰ εἶχον κάποιαν δικαιολογίαν ὅλοι οἱ σύγχρονοι ὀλοκληρωτισμοί, εἴτε λέγουν τὸ ὄνομά των εἴτε τὸ ἀρνοῦνται, οἱ ὁποῖοι ἀποβλέπουν εἰς τὴν διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων ἀναγκαστικὴν διαμόρφωσιν, ὄχι ἐλευθέρων ἀνθρώπων ἀλλὰ στρατευμένων ὀπαδῶν τῶν ἰδεῶν των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀρνούμεθα νὰ δεχθῶμεν οἱ Ἕλληνες, καὶ ὡς ἐλεύθεροι ἄνθρωποι καὶ ὡς Ἕλληνες ἄξιοι, ὡς θέλομεν νὰ εἴμεθα, τοῦ πολιτιστικοῦ μας παρελθόντος!

★

Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὴν δώσωμεν μία μικρὰ ἀνάλυσις τοῦ παρελθόντος. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Ἀστεως μέχρι τῶν Μηδικῶν Πολέμων ἦτο στατική. Ὁ πολίτης συγκροτούμενος εἰς πλειοψηρίαν ἦτο παντοδύναμος, τὸ ἄτομον ὅμως ὀλίγα εἶχε δικαιώματα. Ἡ πολιτεία ἦτο ἡ κυρία ἀξία εἰς τὸ πλαίσιον τῆς ὁποίας ἐνετάσσετο τὸ ἄτομον.

Ἡ ἀντίθετος ἐντελῶς ὄφιν τῶν πραγμάτων παρουσιάσθη μετ' ὀλίγον εἰς τὴν Ρώμην. Ἐκεῖ ἡ ἱστορικὴ πορεία τῆς διαμορφώσεως τῆς Πολιτείας ἐστηρίχθη εἰς τὸ ἄ τ ο μ ο ν. Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον τοὺς κανόνας τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ὁ σύγχρονος δυτικὸς κόσμος τοὺς παρέλαβε ἀπὸ τὴν Ρώμην, ἐνῶ τοὺς κανόνας τοῦ δημοσίου δικαίου, δηλαδὴ τὴν ιδέαν τῆς Δημοκρατίας, τοὺς παρέλαβε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Φυσικά, πρέπει αἱ διαπιστώσεις αὐταὶ νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς σχετικότητος πὺν ἔχουν τὰ ἀνθρώπινα πράγματα καὶ δὴ ἐξεταζόμενα μετὰ δυόμιση χιλιετηρίδας. Οὔτε εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔλειπε τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον, οὔτε ἡ Ρώμη ἐστερεῖτο δημοσίου δικαίου. Ἡ ἰδιοφυία ὅμως τῶν δύο πολιτισμῶν ἐστρέφετο περισσότερον, ἀπορροφητικώτερον, πρὸς τὸ ἐν ἀπὸ τὰ δύο. Ἡ σύνθεσις ἤρχισε πολὺ ἀργότερον. Καὶ ἰδίως ὅταν οἱ νέοι καιροὶ ὠδήγησαν εἰς τὴν κοσμοκρατορικὴν δημιουργίαν πὺν ἐδέχθη τὰς ἀνατολικὰς ἐπιδράσεις τῆς ἰδιορρόθμου ὕφης τῆς Παγκοσμίου Πολιτείας, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Χριστιανισμὸς προσέθεσε τὴν ἠθικὴν πὺν ἐκήρυξε ὁ Σωτὴρ.

Εἰς τὸν 5^{ον} ὅμως π. Χ. αἰῶνα ἔγινε ἀντιληπτὸν ὅτι τὸ πολιτικὸν αἰσθητήριον καὶ ἡ παράδοσις τοῦ νόμου δὲν ἦσαν πλέον ἀρκετὰ διὰ νὰ στηρίξουν τὴν Πολιτείαν ἐξελισσομένην καὶ αὐτὴν πρὸς ἐπικράτησιν καὶ πέραν τοῦ Ἄσπεως. Ἡ μεγάλη εἰσφορὰ τοῦ Σόλωνος πὺν προσέθεσε εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν καὶ τὸ Ἡσιοδικὸν ἰδανικὸν τῆς δικαιοσύνης, ἐπιτυχῶν, ἔστω καὶ βραχυβίως μίαν σύνθεσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέτυχαν οἱ σύγχρονοι καιροί, μετεβλήθη εἰς κήρυγμα τῶν ποιητῶν πὺν ἴσως προσέφεραν εἰς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν πολὺ περισσότερα ἀπὸ ὅσα οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς ἐποχῆς των. Εἰς τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἰδανικοῦ τῆς «ἀρετῆς», πὺν ἐκκυριάρχησε εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου, ἐδίδετο πλέον νέον περιεχόμενον. Ἡ ἀρετὴ ἦτο συνδεδεμένη μὲ τὴν παιδείαν. Μὲ αὐτὴν τὴν ἀφετηρίαν ὁ Πλάτων ἐξώρκιζε τοὺς φιλοσόφους νὰ γίνονν κυβερνήται. Ἐχρειαζόντο καὶ πολῖται συνειδητοί, δυνάμενοι νὰ ζοῦν τὸ πολιτικὸν φαινόμενον εἰς ὅλας του τὰς ἐκφάνσεις.

Ἐλλὰ τὸ πολιτικὸν φαινόμενον δὲν στηρίζεται ποτὲ εἰς τὴν βίαν, ἀλλ' εἰς τὰς ἐλευθέρους ψυχάς. Καὶ τὰς ψυχὰς αὐτὰς τὰς καλλιεργεῖ μόνον ἢ βαθεῖα ἐπεξεργασία τῆς σκέψεως καὶ τῆς κρίσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐλευθέρου ὄντος, ἐπιδιώκοντος τὴν εἰς τὴν προᾶξιν ἐφαρμογὴν τῆς «ἀρετῆς». Καὶ ἡ μὲν «ἀρετὴ» ἀλλάσσει ἐκάστοτε περίβλημα. Ὁ *Montesquieu* τὴν λέγει ἐλευθερίαν, ὁ *Max Scheler* ἀξίαν πὺ ἐνσαρκώνει ἕνα πρόσωπον ἢ ἕνας μῦθος, ὁ *Παλαμᾶς* Δημοκρατίαν. Εἶναι, ὅμως, ὅλα αὐτά! Καὶ ἐλευθερία καὶ ἵνδαλμα καὶ δημοκρατία!

Ἡ σύνθεσις αὐτὴ ἐσυνειδητοποιήθη ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας τοῦ 5ου αἰῶνος.

★

Τὴν ιδέαν τῆς ἐπεξεργασίας αὐτῆς τῆς παιδείας ἢ, ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, τῆς καλλιεργείας ἢ τῆς μορφώσεως ἢ ἀκόμη καὶ τοῦ πολιτισμοῦ — διότι ὅλας αὐτὰς τὰς ἐννοίας περιλαμβάνει ὁ ὅρος «παιδεία» — τὴν εἶχαν ὅλοι οἱ Ἑλληνες, οὐδὲ τῶν Σπαρτιατῶν ἐξαιρουμένων. Ὁ *Πλάτων* λέγει ὅτι διὰ τὴν Σπάρτην ἡ παιδεία εἶναι «ἢ μὲν ἐπὶ σώμασιν γυμναστική, ἢ δὲ ἐπὶ ψυχῇ». Ἄς μὴ θεωρηθῇ δὲ ὅτι ἡ γνώμη τοῦ *Πλάτωνος*, γράφοντος μετὰ τὴν συντριβὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴν Σπάρτην ἀπήχει ὀλοκληρωτικὰς ιδέας ὅπως κατηγορεῖται ἀπὸ πολλοὺς, ἰδίᾳ ὅμως ἀπὸ τὸν πολὺν καὶ βαθυστόχαστον *Karl Popper*. Πιθανὸν αἰεὶ ἰδέαι τοῦ *Πλάτωνος*, ἢ τοῦλάχιστον μερικαὶ ἐξ αὐτῶν, νὰ φαίνωνται ὀλοκληρωτικαὶ εἰς τοὺς οἰστρηλατουμένους ἀπὸ τὸ φάσμα τοῦ ἀπολύτου, δὲν εἶναι ὅμως τίποτε ἄλλο παρὰ πολιτικαὶ κρίσεις ἐπὶ τῶν μέσων ἀνορθώσεως τῶν ἐρειπίων πὺ ἀφῆκε εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων τῶν Ἀθηνῶν ἢ ἦττα καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἀντιδραστικὴν μερίδα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς. Δὲν ἦσαν ὀλοκληρωτικαὶ αἰεὶ ἰδέαι τοῦ *Πλάτωνος*, ἦσαν ἀπλῶς προϊόντα τοῦ κριτικοῦ πνεύματος, θεωροῦντος ἐλευθέρως τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ μὴ ἀπομακρυνόμενου ἀπὸ τὴν θεμελιώδη καὶ ἀκριβῆ, παρὰ τὰ λεγόμενα πολλάκις ἀβασανίστως, ἀντίληψιν περὶ τῆς βασικῆς ἀριστοκρατικότητος τῆς δημοκρατίας.

Εἶναι ὅμως — καὶ τοῦτο πρέπει νὰ τονισθῇ — ἡ διάδοσις τῆς ἐννοίας τῆς παιδείας ὡς ὄργανου δημιουργίας ἐλευθέρων πολιτῶν, πολιτικῆ τῆς διευρύνσεως τῆς ἀριστοκρατικῆς βάσεως τῆς δημοκρατίας, ὄχι διὰ τῆς ὀχλοκρατικῆς τῆς θεμελιώσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς καθολικῆς ἐξυψώσεως τῆς πολιτιστικῆς στάθμης. Τὸ πρῶτον βῆμα φαίνεται ὅτι ἔγινε ἀπὸ τοὺς τόσον παρεξηγημένους σοφιστάς, οἱ ὅποιοι συνέλαβον μὲν τὴν κίνησιν τῆς λαϊκῆς συνειδήσεως, δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως νὰ λυτρωθοῦν, ὅπως συμβαίνει φεῦ! συχνά, ἀπὸ τὰ παραδεδομένα σχήματα καί, εἰς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων μεταξὺ ἡγεσίας καὶ μαζῶν, δὲν ἐτόνισαν τὴν σημασίαν τῆς παιδείας τῶν μαζῶν, ἀλλὰ περιορίσθησαν εἰς τὴν σπουδαιότητα τῆς παιδείας τῶν ἐπιλέκτων διὰ νὰ καθίστανται οὗτοι ἱκανοὶ νὰ ἐπηρεάζουν ἢ νὰ παρασύρουν τὰς μάζας μετὴν ἐπιχειρηματολογίαν των. Καὶ τοῦτο μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Πλάτωνος δὲν εἶναι ἐστερημένη προκαταλήψεως πού δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ κρίνωμεν. Ἴσως ἡ κατηγορία αὐτὴ νὰ ἐγένετο λογικώτερη καὶ ἀμβλύτερη, ἂν ἐλέγετο ὅτι οἱ σοφισταὶ ἐπεδίωκαν τὴν παιδείαν τῶν ἐπιλέκτων διὰ νὰ διαφωτίζοιεν οὗτοι καὶ ὄχι διὰ νὰ παρασύρουν τὰς μάζας. Εἰς τὸν δεύτερον τόμον τῆς «Παιδείας» ὁ *W. Jaeger* ἐξετάζων τὴν παιδείαν κατὰ Πλάτωνα νομίζω ὅτι ἐξηγεῖ ἐπαρκῶς καὶ τὴν κατὰ τῶν σοφιστῶν ἐχθρότητα τοῦ Πλάτωνος καὶ τὴν θεμελίωσιν τῶν δῆθεν ὀλοκληρωτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ πατρὸς τῆς Ἀκαδημίας.

Ἄλλ' ἢ «Παιδεία» δὲν εἶναι μόνον ἐκπαίδευσις, ἔστω καὶ μὲ τὴν ὑψηλὴν ἐννοίαν τῆς δημιουργίας ἐλευθέρων ἀνθρώπων καὶ συνειδητῶν πολιτῶν. Οὔτε ὁ ὅρος παιδεία ἔχει τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἐνίστε τοῦ ἀποδίδομεν, ἐκείνην πού ἀνελύσαμεν πρὸ ὀλίγου. Ἡ ἐκπαίδευσις ἔχει διορυφορικὴν ἀποστολήν. Νὰ μεταδίδη εἰς τὰς ἐπερχομένας ἐκάστοτε γενεὰς τὰς ἀξίας πού ἐδημιούργησε ἡ παιδεία τῶν προηγουμένων. Εἰς αὐτὰς τὰς νέας γενεὰς ἀπόκειται τὸ χρέος νὰ τὰς ἐξελίξουν ἀφοῦ ὅμως τὰς γνωρίσουν πλήρως.

“Όταν ὁ Ἴσοκράτης λέγη τὸν ἀθάνατον λόγον διὰ τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα ἕσασεῖ ὑπερήφανοι :

«Ἡ πόλις ἡμῶν τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι καὶ μᾶλλον Ἑλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχον-
τας», δὲν ἀνοίγει μόνον τὴν ψυχὴν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἓν εἶδος οἰκουμενισμοῦ ἀνωτέρας στάθμης, ἀρνούμενος τὴν στενὴν ἐρμηνείαν τοῦ μισαλλοδόξου συνθήματος «πᾶς μὴ Ἑλλην βάρβαρος», προχωρεῖ ἔτι περαιτέρω, θεμελιώνει τὴν παιδείαν ὡς ἀποτελεσμα, ὡς ὠλοκληρωμένην προσπάθειαν, ὡς σκοπὸν μιᾶς πειθαρχημένης ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ὀργώσεως πρὸς διαρκῶς νέας δημιουργίας. Λέγει μὲ τὴν λιτότητα τοῦ κλασσικοῦ του ὕφους, ὅτι θὰ εἶπη μετὰ τινος αἰῶνας ὁ Τερέντιος «*Homo sum: humani nihil a me alienum huto*». Ὁ Ἑλληνας καὶ ὁ ἄνθρωπος συμπίπτουν. Αὐτὸ εἶναι τὸ τέρμα τῆς παιδείας. Καὶ ἡ ἀρχή.

Ἡ παιδεία εἶναι καὶ θεμέλιον γνώσεων. Αἱ γνώσεις καὶ αἱ ἐπ’ αὐτῶν συζητήσεις καὶ ἀντιλογίαι καὶ συγκρούσεις διαμορφώνουν τὴν συνείδησιν τοῦ πολίτου καὶ ἐπιτρέπουν τὴν ὁμαλὴν ἐξέλιξιν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Ἄλλ’ αἱ γνώσεις χρειάζονται ἀνθρώπους ποὺ νὰ τὰς μεταδίδουν ὄχι νὰ τὰς παρέχουν ὡς καταπότια ὠφελιμιστικῆς χρήσεως. Αἱ γνώσεις ἐπιτρέπουν τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κριτικοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν θεμελίωσιν τῆς διαμορφώσεως τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως. Αἱ γνώσεις ὡς σύνολον, ὄχι ἡ γνώσεις ὡς μονομερῆς ἐπηρειασμός.

★

Οἱ αἰῶνες ἐπέρασαν. Καὶ εἰς τὴν γῆν αὐτὴν τὴν ὁποῖαν ἐκλέϊσεν ἡ ἀσύλληπτος πτῆσις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀνεγεννήθη πάλιν, συνέχεια τῶν ἐπαλλήλων μορφῶν τῆς μεγάλης ἱστορίας της, ἡ σύγχρονος Ἑλλάς.

Εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ κυκλοφορήσει εἰς τὸν πολιτισμένον κόσμον

αί ιδεαί. Καὶ εἶχε γίνεαι κτῆμα τῶν ἐπιλέκτων μὲ τὰς διαδοχικὰς «ἀναγεννήσεις» ἢ ἀρχαία σκέψεις. Συντεθειμένη ὑπὸ ποικίλας καὶ ἐναλλοσσομένης μορφᾶς, ἄλλοτε καλὰ καὶ ἄλλοτε κακὰς, μὲ τὸν Χριστιανισμόν, ὅπως διεμορφώθη μετὰ τὴν σταύρωσιν Ἐκείνου, ἐκυριάρχει, παρὰ τὰς παροδικὰς ἀντιδράσεις πρὸς αἱ ἀκρότητες τῶν φορέων τῆς προεκάλου, εἰς τὸν Εὐρωπαϊκὸν χῶρον. Ὁ Εὐρωπαῖος ἄνθρωπος τοῦ τέλους τοῦ 18^{ου} αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19^{ου} ἦτο Ἕλληνας μὲ τὴν Ἰσοκράτειον ἔννοιαν. Ὁ Ἕλληνας ὅμως ὁ ὁποῖος ἀνέκυψε μέσα ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ πολύχρονου ἀγῶνος τῆς ἐθνικῆς μας ἀναγεννήσεως, ἦτο Εὐρωπαῖος;

Βεβαίως, τὰ ἡγετικά του στελέχη, κατὰ προτίμησιν δὲ ἐκεῖνα πρὸς προσῆλθον εἰς τὴν μαχομένην πατρίδα ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἦσαν Εὐρωπαῖοι, δηλαδὴ ἦσαν Ἕλληνας. Εἶχον βεβαίως καὶ αὐτοὶ τὰ κατάλοιπα τῆς τετρακοσιετοῦς αἰχμαλωσίας, διὰ τὰ χρησιμοποιοῦν καὶ πάλιν τὸν ὄρον τοῦ Κοραΐ, τὸν ὁποῖον ἀνέπτυξα ἀπὸ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ βήματος τὴν 25^{ην} Μαρτίου. Ἄλλ' αὐτοὶ εἶχον καὶ ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὰ κηρύγματα τῶν διδασκάλων τοῦ Γένους πρὸς μὲ πόσῃν διεισδυτικότητι ἐτόνιζαν ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν Ἑλλήνων πρέπει νὰ στηριχθῆ εἰς τὴν παιδείαν. Ἦσαν Ἕλληνας, καὶ κατὰ τὴν φύσιν καὶ κατὰ τὴν Ἰσοκράτειον ἔννοιαν. Καὶ δείγματα τῆς Ἑλληνικότητός των αὐτῆς πρόκεινται τὰ κείμενα τῶν προσωρινῶν πολιτευμάτων τῆς μαχομένης εἰσέτι πατρίδος. Εἰς τοὺς πολλοὺς, ὅμως, ἡ φλόγα τῆς ἐλευθερίας κατεκάλυπτε κάθε ἄλλο ἰδανικὸν καὶ κάθε προσπάθειαν. Ἄς μὴ ὑπερβάλλωμεν τὰς διενέξεις μεταξὺ τῶν ἀγωνιστῶν καὶ τὰς φιλοπρωτίας καὶ τὰ πείσματα. Ἀποτελέσματα ἦσαν πάντα ταῦτα τῆς ἐλλείψεως βαθυτέρας παιδείας, ἢ ὁποία πάντοτε ὠθεῖ τοὺς ἀνθρώπους τῶν ὅπλων εἰς τὴν ὑπερεκτίμησιν τῆς σημασίας των καὶ φυσικὰ εἰς τὴν συνόφανσιν τοῦ συμφέροντος τῆς πατρίδος μὲ τοὺς ἑαυτοῦς των, ἐναντίον ἐκείνων πρὸς ἔχον διάφορον γνώμην ἢ πρὸς ὑποπτεύονται ὅτι τοὺς ὑποβλέπουν.

Εἶχον οὖν ἀγῶνιστὰς ὅλα τὰ προσόντα. Καὶ

ὄλους τοὺς τίτλους ὄχι μόνον διὰ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ ἔθνους ἀλλὰ καὶ διὰ κάτι ἄλλο σπανιώτερον. *Τὴν λαϊκὴν ἀναγνώρισιν.* Καὶ αὐτοί, ὅμως, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες ὑπέστησαν τὴν αὐταπάτην πὺν ὑφίστανται οἱ λαοὶ ὅταν ἐπὶ τέλους βλέπουν νὰ πραγματοποιοῦνται προαιώνιοι πόθοι των. Γάλλος ποιητὴς πρᾶγματι μετασχὼν εἰς τὴν ἀντίστασιν κατὰ τῶν κατακτητῶν τῆς πατρίδος του ἐξέφρασε τὴν ἀπογοήτευσιν τῆς γενεᾶς του μὲ τὴν φράσιν :

«*Τῆς κληρονομίας μας δὲν προηγήθη διαθήκη.*»

Οἱ Ἕλληνες εἶχον διαθήκας πὺν τοὺς ἔδιδαν συμβουλὰς καὶ τοὺς ἐχάρασσαν τὰς κατευθυντηρίους γραμμὰς. *Δὲν τὰς ἐπρόσεξαν.* Δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν ὅτι ἀπεγοήτευσαν τοὺς διδασκάλους καὶ τοὺς πνευματικούς των ταγούς. *Τὸ ὅτι δὲν ἐπρόσεξαν τὴν διαθήκην των,* τὸ ὅτι δὲν συνεζήτησαν τὰς ἰδέας των — καὶ ἄς ἀναφέρωμεν πάλιν τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῆν — παρὰ μόνον διὰ νὰ συμπλακοῦν μεταξὺ των, *αὐτὸ ἔχει σημασίαν.* Καὶ αὐτὸ ἐπισημαίνει τὴν κατοπινὴν ἐξέλιξιν τῆς παιδείας παρ' ἡμῖν.

Καὶ τὸ κυριώτερον ὀλίσθημα ὑπῆρξε ὅτι ἀπὸ τὰς δύο ἐννοίας τῆς παιδείας πὺν εἶδαμεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἡ μία, ἡ εὐρύτερα, ἐκείνη πὺν κάμνει τὸν ἄνθρωπον ἄνθρωπον, καὶ τὸν βάρβαρον Ἕλληνα, ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ μόρφωσις παρεμερίσθη. «*Ἀνεπαισθήτως,*» ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν δολοφονικῶν ὅπλων τῶν μὲν καὶ τῶν δηλητηριωδῶν κονδυλοφόρων τῶν ἄλλων.

Ἐκρατήθη μόνον ἡ ἄλλη ἐννοία τῆς παιδείας, ἡ ἐννοία τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἀλλὰ μὲ διαφορετικὸν ἀπὸ τὸ ἀρχαῖον περιεχόμενον! Πολὺ στενώτερον. Καὶ πολὺ στενόκαρδον!

Ἐγινε διὰ τοὺς πολλοὺς ἡ παιδεία διαδικασία δημιουργίας τυπικῶν προσόντων διὰ τὴν διεκδίκησιν μιᾶς ἀφετηριακῆς θέσεως εἰς τὴν ζωὴν. Ὑπετιμήθη ἡ βαθύτερη ἐννοία τῆς μορφώσεως καὶ ἐστηρίχθη ἡ ζωὴ μας εἰς τὴν ἐξυπνάδα διὰ τὴν ὁποίαν, εὐτυχεῖς διὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν μας ἀπὸ τὴν τουρκικὴν αἰχμαλωσίαν, ἠρξίσαμεν νὰ αἰσθανώμεθα ὑπερήφανοι. *Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο διπλοῦν.*

Πρῶτον, ἡ πολὺ μικρὰ ἰδέα ποὺ ἐδημιουργήσαμεν διὰ τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Εὐρώπης, οἱ ὅποιοι, ἔχοντες μορφωτικὴν παράδοσιν — τὴν ἰδικήν μας, τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαίας παιδείας — δὲν ἔκριναν ὅπως ἡμεῖς ἐπιπολαίως τὰ πράγματα καὶ ἀπέδιδαν μεγαλύτερην σημασίαν εἰς τὴν παιδεῖαν καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πειθαρχίαν ποὺ ἡ παιδεία θεμελιώνει, διότι ἡ πειθαρχία ἢ ἐπιβαλλομένη διὰ τῆς βίας δὲν ὠφέλει.

Καὶ δεύτερον, ἡ καθολικὴ σχεδὸν ἐπικράτησις τῆς ἀντιλήψεως ὅτι εἰς τὴν ἐκπαιδευτικὴν ἀποστολὴν τῆς παιδείας, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ περιορίσθημεν, ἀπορροφητικὴν σημασίαν ἔχει, ὅχι ἡ μόρφωσις ἀλλὰ «τὸ χαρτί», τὸ ἀπολυτήριον ἢ τὸ δίπλωμα. Κατέληξεν νὰ μὴ ὑπάρχῃ μέρος τῆς γῆς — καὶ ἐκτὸς τῆς Εὐρώπης ἀκόμη — ποὺ οἱ γονεῖς τῶν μαθητῶν νὰ παρακαλοῦν ἢ νὰ ἀπειλοῦν τοὺς καθηγητὰς διὰ νὰ περάσῃν εἰς τὰς ἐξετάσεις τὸ παιδί τους «γιά νὰ μὴ χάσῃ τὸ χρόνο του». Καὶ δὲν ὑπάρχει κράτος ποὺ νὰ ἐπιτρέπῃ τόσας ἀναριθμήτους ἐξεταστικὰς ἢ μᾶλλον ἐπανεξεταστικὰς περιόδους εἰς τοὺς ἀποτυγχάνοντας σπουδαστὰς. Λέγομεν ἐκάστοτε ὅτι πταίει ὁ εἷς ἢ ὁ ἄλλος. Πλάνη! Πταίομεν ὅλοι. Καὶ οἱ καθηγηταὶ καὶ οἱ μαθηταὶ καὶ οἱ γονεῖς καὶ ἡ Πολιτεία. Τὸ βᾶρος τῆς δουλείας δὲν κατωρθώσαμεν νὰ τὸ ἀποσειώμεν. Καὶ διότι πταίομεν ὅλοι, μόνον διὰ τῆς προσπαθείας ὄλων ἢμποροῦν εἰς τὸ μέλλον νὰ βελτιωθοῦν τὰ πράγματα.

★

Φυσικά, ἡ πτυχὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ μόνη. Οὔτε, ἀλλοίμονον, ἡ σπουδαιότερα. Εὐρίσκεται ὅμως εἰς τὸ ὑπόβαθρον ὄλων τῶν μειονεκτημάτων τῆς παιδείας μας, μαζὶ φυσικὰ μὲ πολλὰς ἄλλας. Ποὺ ὅμως ὅλαι ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἐπαύριον τῆς ἀπελευθερώσεως.

Εἶναι ἀνθρώπινον νὰ ἐξιδανικεύωμεν τὸ παρελθόν. Διότι τοῦ παρόντος βλέπομεν καὶ ζῶμεν τὰ μειονεκτήματα. Ἐνῶ ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἐνθυμούμεθα μόνον τὰ φωτεινὰ σημεῖα. Ἡ ὅσα νομίζομεν ὡς φωτεινά, διότι ἐσκέπασε τὴν πραγματικότητα ἢ ἀχλὺς τοῦ χρόνου. Ἐτσι λέγομεν ὅτι ἄλλοτε ἐμάθαιναν γράμ-

ματα οί "Έλληνες καί σήμερον δέν μαθαίνουν. "Ότι ἄλλοτε ἐγνώριζαν νά γράφουν διότι εἶχαν γλῶσσαν καί σήμερον δέν ἔχουν, οὔτε γνώσεις οὔτε γλῶσσαν. Διότι ἐνθυμούμεθα μόνον τήν ὑψηλὴν στάθμην μιᾶς κομπῆς καί συχνὰ κομπορρήμονος εὐγλωττίας, πού ἐστηρίζετο εἰς τήν γνῶσιν τῆς τυπικῆς μορφῆς τῆς ἀρχαίας μας γλώσσης. Ἄλλὰ λησμονεῖται ὅτι καί ἡ μαρμαρυγὴ αὐτῆ τῆς ὥραιας ἀρχαιοπρεποῦς διατυπώσεως δέν ἦτο κτῆμα τῶν πολλῶν, ἀλλά τῶν ἐλαχίστων. Οἱ πρόλογοι τοῦ Μιστριώτη εἰς τοὺς Ἀρχαίους, εἶναι πράγματι, καί ὕφους ἀπαρμιλλου καί βαθύτητος οὐ τῆς τυχοῦσης. Ποῦ ἦτο ὁμως τὸ βάθος τῆς ἀναλύσεως τῆς ἀρχαίας σκέψεως εἰς τοὺς πολλούς; Ἀναλύσεως πού ἐπὶ δύο αἰῶνας ἐδιδάσκετο εἰς τὰ γυμνάσια τῶν χωρῶν τῆς Δύσεως, εἰς τὰ σχολεῖα τῶν Εὐρωπαϊῶν π ο ὐ ἦ σ α ν "Έ λ λ η ν ε ς !

Εἶπα, ἄλλοτε, ἀπὸ ἄλλου βήματος καί μὲ τήν ὑπευθυνότητα τοῦ ἀξιώματος πού εἶχα, ὅτι κατεστρέψαμεν τήν ἀρχαίαν παιδείαν διότι μετεβάλαμεν τὰ κλασσικά γράμματα εἰς γλωσσικὸν μάθημα. Καί τοῦτο τὸ ἐχειροτέρευσε ἡ δημιουργία τοῦ λεγομένου γλωσσικοῦ ζητήματος. Οἱ πολλοὶ νομίζουν ὅτι τὸ γλωσσικὸν ζήτημα προεβλήθη ἀπὸ τὸν Ψυχάρην. Πλανῶνται. Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὴν στιγμήν πού ἐνόμισεν ἡ Πολιτεία ὅτι δικαιούται νά διαμορφώσῃ αὐτὴ τήν γλῶσσαν καί νά ἐπιβάλλῃ τήν γλῶσσαν πού ἡ ἰδίᾳ θέλει. Ν ἄ τ ἡ ν ἐ π ι β ἄ λ η εἰ ς τ ὸ ν λ α ὸ ν. "Όχι μόνον εἰς τὰς ἰδικὰς τῆς ἐπισήμους πράξεις, εἰς τὰς ὁποίας, εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς γῆς, ὑπάρχει κάτι τὸ τελετουργικόν, τὸ ὁποῖον σήμερον δέν σημαίνει τίποτε διὰ τοὺς πολλούς, ἀποδεικνύει ὁμως τήν συνέχειαν τῆς παραδόσεως. Τέτοιες τελετουργικὲς φράσεις εἶναι π.χ. ἐκεῖνες πού ἀναγράφονται εἰς τὰ διπλώματα καί τὰ βραβεῖα τῆς Ἀκαδημίας, τὰ ὅποια θὰ ἀπονεμηθοῦν, μετὰ τὰς ὁμιλίας, ἀπόψε. Ἄλλὰ τήν γλῶσσαν πού θὰ μάθῃ ὁ λαὸς δέν ἠμπορεῖ νά τήν προσδιορίσῃ ἡ Πολιτεία διὰ τῆς βίας. Βία δὲ εἶναι ὅταν ὀρίζεται διὰ νόμον τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα πού ὑποχρεωτικῶς μόνον αὐτὸ θὰ διδάσκεται. Οὔτε ἀποτελεῖ δικαιολογίαν τῆς βίας ὅτι δέν πρόκειται πλέον σήμερον περὶ τῆς ἀρχαίας ἀλλὰ περὶ τοῦ ὕδαροῦς ἰδιώματος

τῆς γλώσσης τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων ποὺ διαρκῶς μεταβάλλεται ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἐξελίξεως εἰς πείσμα τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων! Ἡ βία αὐτὴ ἤρχισε μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν προσπάθειαν ἐπιβολῆς τῆς κλασσικῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, δηλαδὴ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, καὶ μετὰ πολλὰς περιπετείας κατέληξεν εἰς τὴν ἐπιβολὴν διὰ νόμου τῆς λεγομένης δημοτικῆς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν. Ἄσκοποι εἶναι πάντοτε αἱ πράξεις βίας. Καὶ βραχύβιοι. Οὔτε ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ κατέστη κοινὴ γλῶσσα τοῦ συγχρόνου ἔθνους, οὔτε ἡ ἄκρα δημοτικὴ. Ἡ βία καὶ ὅταν ἔχη τὴν νομιμοφάνειαν τῆς κομματικῆς, ὅχι τῆς λαϊκῆς πλειοψηφίας, δὲν εἶναι ἰκανὴ νὰ μεταβάλλῃ τοὺς κανόνας τῆς φύσεως. Καὶ αἱ δύο ἄκρα ἀπόψεις παρεγνώρισαν τοὺς κανόνας τῆς γλωσσοπλαστικῆς δημιουργίας τοῦ λαοῦ. Καὶ ἂν ἀμέσως μετὰ τὸ 1821 ἦτο θεμιτὴ ἡ ἐπιθυμία τῆς συνδέσεως τοῦ ἀναστάντος Βασιλείου μετὰ τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα, καὶ διότι αἱ μεγάλαι γλωσσολογικαὶ θεωρίαι δὲν εἶχαν εἰσέτι διατυπωθῆ, ἡ πρόσφατος προσπάθεια νὰ ἀκολουθηθῆ βιαίως ἡ ἀτραπὸς τῆς δημοτικῆς, ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ τὰς μελέτας τῶν γλωσσολόγων τῶν τελευταίων αἰώνων, ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς σανσκριτικῆς καὶ τῆς δημιουργίας τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, ποὺ ἀπεκάλυψε τὸν συγκρητισμὸν τῶν μεγάλων γλωσσῶν, μέχρι τοῦ Saussure, τοῦ Levi-Strauss καὶ τοῦ Chomsky.

Ἡ ἀπορρόφησης ὁμως τῆς προσπαθείας τοῦ ἔθνους ἀπὸ τὸ γλωσσικὸν θέμα, ἄσχετος πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν «μεταγλωσσολόγων» ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ γλῶσσα διαμορφώνει κυριαρχικῶς τὴν σκέψιν — περὶ τοῦ ὁποίου γλωσσικοῦ ζητήματος, φυσικά, δὲν πρόκειται σήμερον, ἀπλῶς μόνον νύξις ἐγένετο, διὰ νὰ φωτίσῃ τὰς ἐπομένας σκέψεις — ἡ ἀπορρόφησης αὐτῆ, λέγω, εἶχε δὴ οὐ τρομακτικὰ ἀποτελέσματα.

Τὸ πρῶτον ἦτο ὅτι δὲν κατωρθώθη ποτὲ νὰ εὑρεθῆ καὶ νὰ καθορισθῆ μία διαδικασία ἐξελίξεως τῆς γλώσσης ποὺ πρέπει νὰ διδάσκεται εἰς τὰ σχολεῖα. Τῆς διαδικασίας αὐτῆς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις εἶναι ἡ ἀναγνώρισις ὅτι ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἐνιαιία ἀπὸ

τῆς ἀρχαίας μέχρι τῆς δημοτικῆς. Καὶ ὅτι οἱ ἐκάστοτε παραλλάσσοντες — θὰ ἔλεγα ἐξελισσόμενοι — τύποι πρέπει νὰ διδάσκονται κατὰ βᾶσιν εἰς ὄλους. Ἡ ἀρχαία παραμένει ἢ παραδοσιακὴ ἑλληνικὴ γλῶσσα, δὲν εἶναι ὅμως ὁμιλουμένη σήμερον. Ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ νεκρά. Καὶ ἡ ἄκρα δημοτικὴ δὲν κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ σταθεροὺς κανόνας. Εὐρίσκεται ἐν ἐξελίξει. Καὶ ἡ λογοτεχνία εἶναι ὁ κύριος παράγων τῆς ἐξελίξεως. Εἶναι συμφασμένη μὲ τὴν «παιδείαν». Εἶπεν ὁ Φρόνιχος: «Φιλολόγος ἐστὶν ὁ φιλῶν λόγους καὶ σπουδάζων περὶ παιδείας». Ὁ φανατισμὸς, ὅμως, κραδαίνων ὡς ῥομφαίαν τὸν μῦθον τῆς ἀπαραδέκτου, ἀλλ' ἀνυπάρκτου διγλωσσίας κατέστρεψε γενικώτερον τὴν γλωσσικὴν διδασκαλίαν. Καὶ τὴν ἀναζήτησιν τῆς διαδικασίας τῆς ἐξελίξεως, πὺν μόνον μὲ ὑπομονητικὴν ἀλλ' ἀμερόληπτον καὶ ἐπιστημονικὴν συζήτησιν θὰ ἤμποροῦσε νὰ χαραχθῇ. Ἡ μᾶλλον νὰ χαράσσεται ἐκάστοτε, διότι καὶ ἐδῶ ἡ ἐξελίξις εἶναι ὁ κανὼν.

Τὸ δεύτερον καὶ ἔτι τρομακτικώτερον ἀποτέλεσμα εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἀνέφερα παραπάνω. Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ σκέψις παρημελήθη. Οἱ θησαυροὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος πὺν ἐφώτισε καὶ φωτίζει τὸν κόσμον ὁλόκληρον πλέον, καὶ ὄχι μόνον τὴν Εὐρώπην, παρεμερίσθησαν διὰ νὰ περιορισθῇ ἢ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν ἐκμάθησιν τοῦ γλωσσικοῦ τύπου τῆς ἀρχαίας. Μορφωμένος ἔθεωρεῖτο ὄχι ὁ κατέχων τὴν σκέψιν, ἀλλ' ὁ γνωρίζων πως τὴν γλῶσσαν τῶν Ἀρχαίων. Καὶ συγκεκριμένως τὴν ἀττικὴν, διότι καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὅπως καὶ εἰς ὅλας τὰς χώρας καὶ σήμερον ὑπάρχον πολλὰ παραλλαγαί, ἐνίοτε βαθύταται, χωρὶς νὰ ὀδηγοῦν εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον πὺν εἶδομεν εἰς τὰ χρόνια μας.

Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διπλῆς αὐτῆς παραποιήσεως εἶναι ὅτι ἐξεχάσθη ὁ μορφωτικὸς καὶ ἀνθρωπιστικὸς χαρακτῆρ τῆς παιδείας καὶ ἐτονίσθη ὁ καθαρῶς ἐκπαιδευτικὸς, ὁ ὁποῖος ὅμως, χωλὸς καὶ ἀνήμπορος καθ' ἑαυτόν, δὲν ὠδήγησεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν διδασκάλων δυναμένων νὰ βαστάσουν τὸ βάρος, καὶ τοῦ ἀρχαίου ἰδανικοῦ καὶ τῆς συνθέ-

σεώς του μὲ τὴν σύγχρονον ζωὴν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἡρέμου ἀντιμετωπίσεως τῶν ἀνησυχιῶν τῆς νεότητος, πὸν ἢ σύγχρονος παιδαγωγικῆ, ἀπορρίπτουσα τὴν παλαιὰν ἐμπειρίαν — καλῶς ἢ κακῶς, καὶ μᾶλλον κακῶς παρὰ καλῶς — ἔταξε πρὸ πάσης ἄλλης παιδευτικῆς ἀνάγκης. Ἐντὶ τῆς καλλιεργείας τοῦ νοῦ, ἐπροτιμήθη πολλακίς ἢ κυμαιομένη ἐξισορρόπησις τῆς «ἐσωτερικῆς θαλάσσης» τῶν νέων, διὰ τὰ χρησιμοποίησον πρόσφατον ὄρον τῆς βιολογίας.

Καί, συμπαρομαρτούσης καὶ τῆς ἐκρήξεως πὸν προεκάλεσε ἡ δημοκρατοποίησις τῆς ροπῆς πρὸς τὸ δίπλωμα — λέγεται πρὸς τὴν μόρφωσιν, ἀλλὰ φοβοῦμαι ὅτι δὲν εἶναι — *κατέρρευσεν* ἡ ἐκπαίδευσίς μας.

Ἄλλ' ἐνεφανίσθη ἀκόμη καὶ ἄλλη ἀφορμὴ κονταρομαχίας. Ἡ σύγκρουσις μεταξὺ κλασσικῆς καὶ τεχνικῆς παιδείας. Ὅπως δὲ συμβαίνει συνήθως εἰς τὴν ψυχολογίαν μας, ἐδημιουργήθη ταχύτατα ἀτμόσφαιρα μισαλλοδοξίας καὶ ἀποκλειστικότητος πὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀπίσχνανσιν καὶ τῶν ὀλίγων ἀκόμη ὑπολειμμάτων μορφώσεως πὸν μᾶς ἀπέμειναν. Ἐντὶ τὰ εὐρεθῆ ἢ ὁδὸς τῆς συνθέσεως ἢ τῆς συμβιώσεως, ἠκολουθήθη ὁ δρόμος τῆς ἀντιθέσεως. Ἡ κλασσικὴ παιδεία, βαλλομένη ἀβασανίστως ὡς ἄχρηστος διὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον, ἐδικαιολόγει κάθε ἀντίδρασιν, ἢ δὲ τεχνικὴ παιδεία θεωρούμενη ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ἀριστοκρατίαν ὡς ξένη πρὸς τὸν ἄνθρωπον, δὲν κατώρθωνε τὰ «φτουρήση» εἰς τὴν ψυχὴν τῶν πολλῶν, παρὰ μόνον ὡς μέσον ὑλικῆς εὐμαρείας. Ἄλλ' ὁ ὑλικὸς προσανατολισμὸς δὲν ἀπετέλεσε ποτὲ θεμέλιον τῆς μορφώσεως. Μεταξὺ τῆς φιλοσοφικῆς θεμελιώσεως τῶν δύο τάσεων, τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Σπινόζα περὶ ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου τὰ ὑποτάξῃ τὴν φύσιν, μὲ τὴν ὁποίαν συμπίπτει ὁ Θεός, καὶ τῆς ἰδεαλιστικῆς παντοδυναμίας τοῦ πνεύματος τοῦ *Kant*, οὐδεμία ὄχι σύνθεσις, ἀλλ' οὔτε ὑπόνοια ἐπιλογῆς ἢ κατανοήσεως ἐπεχειρήθη.

Καὶ ὅμως καὶ ἡ κλασσικὴ παιδεία καὶ ἡ τεχνικὴ εἶναι δύο μορφαὶ

τοῦ διπτύχου τῆς μορφώσεως. Ὁ Γκαίτε λέγει ὅτι τὸ πνεῦμα ποὺ ἐπέδρασεν εἰς αὐτὸν μὲ τέτοια δύναμιν ὥστε νὰ ἀσκήσῃ εἰς ὄλον του τὸν βίον τὴν ἰσχυροτέραν ἐπιρροήν, ἦτο ὁ Σπινόζα. Καὶ οὔτε ὁ Γκαίτε οὔτε ὁ Herder οὔτε ὁ Χάϊνε ἦσαν ὀλιγώτερον ἰδεαλισταὶ ἀπὸ τὸν Kant. Πάντως, δέ, ἦσαν περισσότερον ἀπὸ τὸν Καρτέσιον.

Ὁ ἴδιος ὁ Γκαίτε ἔλεγεν: «Ἡ ἡρεμία τοῦ Σπινόζα, ποὺ σ υ ν ε βί β α ζ ε τὰ πάντα, ἤρχετο εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὴν διάθεσίν μου νὰ ἀ ν α σ τ α τ ὴ σ ω τὰ πάντα. Ἡ μαθηματικὴ του μέθοδος εὐρίσκετο εἰς τὴν ἀντίθετον ἄκρην τῶν αἰσθημάτων μου καὶ τῆς ποιητικῆς μου γλώσσης. Πνεῦμα καὶ καρδιά ἀνεζητοῦντο μεταξύ τους σὰν νὰ εἴλκοντο ἀπὸ ἐκλεκτικὴν συγγένειαν».

Αὐτὸ εἶναι τὸ μυστικόν. Κα μ μ ί α ἀ ξ ί α δ ἔ ν ἡ μ π ο ρ ε ἰ νὰ ἀ ν α π τ υ χ θ ῆ ἡ μ ὄ ν η. Ὅ λ ε ς ἔ χ ο υ ν ἀ ν ά γ κ η ν τ ὠ ν ἄ λ λ ω ν. Καὶ κάθε μία παίρνει μαθήματα ἀπὸ τὴν ἄλλην.

Διατὶ νὰ μὴ δεχθῶμεν ὅτι μέσα εἰς τὴν ὁρμὴν πρὸς δημιουργίαν τῆς τεχνικῆς ὑπάρχει τὸ ρομαντικὸν στοιχεῖον τοῦ ὄπτασιασμοῦ τοῦ μέλλοντος, τοῦ ὄνειρου ποὺ συνδέεται μὲ τὴν προμηθεϊκὴν ἀμφισβήτησιν τῆς δυνάμεως τῶν θεῶν, ἢ τῆς φύσεως ἢ τῶν νόμων ποὺ ἐθεωροῦντο ἀτράνταχτοι ἕως χθές; Εἶναι ἀνάγκη — καὶ ποία; — δεχόμενοι τὴν χρησιμότητα τῆς τεχνικῆς νὰ καταλήγωμεν εἰς τὴν ἀθλιότητα τῆς καταδιώξεως τῶν κλασσικῶν σπουδῶν; Ἰδίως ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ποὺ γνωρίζομεν ὅτι τὸ διεθνὲς διαβατήριον τοῦ πολιτισμοῦ μας εἶναι ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψις, τὴν ὁποίαν ἐν τούτοις διδάσκομεν καὶ διδάσκόμεθα ὀ λ ι γ ὴ τ ε ρ ο ν ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαίους; Καὶ ἡ σκέψις αὐτὴ ἡμπορεῖ νὰ μεταφρασθῆ εἰς ἄλλας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας, μολονότι καὶ ὅπου συμβαίνει τοῦτο, διδάσκονται εἰς εὐρείαν κλίμακα καὶ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, εἶναι ὅμως δύσκολον νὰ ἀποκολληθῆ ἐντελῶς ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν γλωσσικὴν τῆς μορφὴν διὰ νὰ παραφρασθῆ ἐπιτυχῶς. Κάποια ὁδὸς συνθέσεως πρέπει νὰ εὐρεθῆ ὥστε νὰ μὴ πληροφοροῦμεθα ἐκάστοτε ἐκ τῶν ἐφημερίδων ὅτι καταργοῦνται τὰ Λατινικὰ ἢ περιορίζονται τὰ Ἕλληνικά, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ τοῦλάχιστον ἓνα τμῆμα

τῆς ἐκπαιδεύσεως ἀφιερωμένον εἰς τὴν κλασσικὴν παιδείαν. Δυστυχῶς, λόγῳ τῶν καταβολῶν πὺν ἀνέφερα, δὲν ἀντελήφθημεν ὅτι καὶ ἐκεῖ ὅπου περιορίσθη ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν καὶ λατινικῶν, δὲν ἐθίγη καθόλου ἡ προσπέλασις πρὸς τὴν ἀρχαίαν σκέψιν.

Ἄλλὰ καὶ γενικώτερον, οὔτε ἡ κλασσικὴ παιδεία ἤμπορεῖ νὰ ἀγνοῇ τὴν τεχνικὴν οὔτε ἡ τεχνικὴ τὴν κλασσικὴν. Ὁ ἀνθρωπισμὸς, ἡ ἀνάπτυξις τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι μονόπλευρος. Ο ὕ τ ε ἡ μ ὁ ρ φ ω σ ι ς.

Φ ο β ο ὕ μ α ι ὅτι ἡ εἰκὼν πὺν ἔδωσε ἡ σημερινὴ μου ὁμιλία θὰ ἀφήσῃ μίαν γεῦσιν ἀπαισιοδοξίας. Διατί ὅμως; Ἀπαισιοδοξίαν δὲν στοιχειοθετεῖ ἡ περιγραφὴ μιᾶς καταστάσεως κακῆς, ὅπως δὲν ἐξαντλεῖ τὴν αἰσιοδοξίαν ἡ περιγραφὴ μιᾶς καλῆς καταστάσεως. Ἡ ἀλήθεια ἀποτελεῖ ἐθνικὴν ἐπιταγὴν, ἡ δὲ ρῆσις τοῦ Σολωμοῦ πὺν εἶπε ὅτι «τὸ Ἔθνος πρέπει νὰ μάθῃ νὰ θεωρῇ ἐθνικὸ ὅ,τι εἶναι ἀληθινὸ» πρέπει νὰ εἶναι ὁ σ υ ν ε χ ῆ ς ὁ δ η γ ὁ ς μ α ς, ἀ ρ χ ὄ ν τ ω ν καὶ ἀ ρ χ ο μ ἔ ν ω ν.

Ἀπαισιοδοξίαν θὰ ἐδικαιολόγει ἡ πίστις ὅτι τὰ πράγματα δὲν ἤμποροῦν νὰ διορθωθοῦν. Πιστεύω ὅτι, καὶ ἤμποροῦν καὶ πρέπει νὰ διορθωθοῦν.

Δικαιολογεῖται, λοιπόν, κάθε αἰσιοδοξία. Ἄλλὰ γνωρίζω ὅτι ἐν ἀπὸ τὰ ἐθνικά μας ἐλαττώματα εἶναι νὰ ἐπιθυμοῦμεν νὰ βλέπωμεν τὰ πράγματα πάντοτε μὲ τὴν καλὴν τῶν ὄψιν. Εἶναι τὸ αἶσθημα τοῦτο μία μορφή πανικοῦ. Πανικοῦ πρὸς τὸ καλὸν ἀπὸ τὸν φόβον — καὶ αὐτὸς εἶναι τὸ οὐσιαστικὸν στοιχεῖον τοῦ πανικοῦ — μήπως ξεσπάσωμεν εἰς πανικὸν πρὸς τὰ ὀπίσω, εἰς τὸν πανικὸν τῆς ἀπελπισίας. Διὰ τοῦτο οὐδεὶς λαὸς ὑπερτιμᾷ ὅσον ἡμεῖς — μολονότι εἶναι γενικώτερον ἀνθρώπινον αἶσθημα τοῦτο — τὴν ὑποτιθεμένην ὑπεροχὴν τοῦ παρελθόντος περὶ τῆς ὁποίας ὠμίλησα. Καὶ διὰ τοῦτο, ὅ,τι θὰ μοῦ συγχω-

ρηθῆ ὀλιγώτερον, ἴσως, δὲν εἶναι τόσον ἢ περιγραφὴ τοῦ παρόντος, ὅσον ἢ διαπίστωσις ὅτι καὶ τὸ πρόσφατον παρελθὸν δὲν ἦτο καλλύτερον. Ἡ μορφὴ τοῦ κακοῦ ἴσως ἤλλαξε, τὸ κακὸν μένει.

Οἱ ὄριμοι ὁμῶς λαοὶ δὲν δικαιῶνται νὰ καλύπτουν τὰ κακῶς κείμενα. Καὶ οἱ πνευματικοὶ τῶν ἡγέται ἔχουν ὑποχρέωσιν νὰ τὰ ἐπισημαίνουν. Γνωρίζομεν ὅλοι ὅτι ἡ πρότασις οἰασθήποτε λύσεως εἶναι τὸ ἀνιαρότερον πρᾶγμα τοῦ κόσμου. Καί, κάποτε, καὶ τὸ δυσχερέστερον.

Ἐάν, τώρα, καὶ κατόπιν τῶν λεχθέντων, ἐτίθετο τὸ ἐρώτημα: Ποία εἶναι ἡ ἔννοια καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς παιδείας ὡς ιδέας σήμερον, ἢ ἀπάντησις θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι:

«Παίδεια εἶναι ἡ μόρφωσις, δηλαδή ἡ διὰ τῶν γνώσεων καὶ τῆς ἀρετῆς καταξίωσις τοῦ ἀδουλώτου φρονήματος τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶναι ἰκανὸς νὰ σκεφθῆ αὐτονόμως καὶ νὰ ἀποδώσῃ ὅ,τι περισσότερον τοῦ εἶναι δυνατόν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς δραστηριότητός του, τὴν ὁποίαν νὰ ἐξυψώσῃ εἰς τὸ ἐπίπεδον ζωτικοῦ κυττάρου τῆς κοινωνικῆς ζωῆς».

Ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀρετὴ ἐξελλίσσονται κατὰ περιεχόμενον μὲ τὴν δημιουργίαν ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν κοινωνικὴν συνείδησιν, εἰς τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου, παραλλήλων ἢ καὶ ἀντιθέτων κοινωνικῶν ἀξιῶν. Δὲν παύουν ὁμῶς νὰ εἶναι, γνῶσις καὶ ἀρετὴ. Καὶ ἐντασσόμεναι εἰς τὸ ἐθνικὸν πλαίσιον κάθε λαϊκῆς ὁμοιογενείας νὰ ἐπιδιώκουν νηφαλίως τὴν σύνθεσιν τῆς παραδόσεως μὲ τὰς νέας ιδέας καὶ νὰ προσαρμόζουν τὰς ἀξίας τοῦ παρελθόντος εἰς τὰ αἰτήματα τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ὅπως ταῦτα διαγράφονται εἰς τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν. Τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀρετὴν ἔχει ὡς περιεχόμενον ἡ παιδεία. Καὶ δι' αὐτῶν κατοχυρώνει τὴν ἐλευθερίαν.

Ἄλλ' ἡ μὲν γνῶσις στηρίζεται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τὴν μίαν δηλαδή, ὅπως εἶπον, μορφὴν τῆς παιδείας. Ἡ ἀρετὴ πηγάζει προεχόντως ἀπὸ τὴν ἄσκησιν τοῦ βίου εἰς ἐλευθέραν κοινωνίαν. Θεμέλιον τοῦ οἰκοδομήματος ἔχει τὴν δημοκρατίαν. Καὶ μετόπην τὸ ἐλεύθερον φρόνημα. Ἡ

ἄσκησις βίου ἐλευθέρου εἶναι κατ' ἐξοχὴν παιδεία τοῦ ἔθνους.

Πόσον δίκαιον εἶχεν ὁ Κάλβος ὁ περισσότερον Ἑλλαδολάτρης ἀπὸ τοὺς βάρδους τῆς ἐθνικῆς μας ἀναγεννήσεως ὅτε, τὸ 1824, φοβούμενος τὰς ἐξελίξεις, ἔγραφεν εἰς τὴν Ὠδὴν εἰς Ἐλευθερίαν :

ὦ Ἀρετή! Πολύτιμος
Θεά, σὺ ἠγάπας πάλαι
τὸν Κιθαιρῶνα· σήμερον
τὴν γῆν μὴ παραιτήσεις
τὴν πατρικὴν μου!

Καὶ πάλιν :

Ὅσοι τὸ χαλκίον χέρι
βαρὺ τοῦ φόβου αἰσθάνονται,
ζυγὸν δουλείας ἄς ἔχουσι.

Δὲν εἶναι, ἄς τὸ ἐπαναλάβωμεν, μόνον ἡ ἐκπαίδευσις, παιδεία. Εἶναι πρὸ παντὸς ἡ γενικώτερη καλλιέργεια. Καὶ ἡ ἐκπαίδευσις αὐτῆς τῆς καλλιέργειας εἶναι ἐν μόνον ἀπὸ τὰ στοιχεῖα. Κυριώτατον, ὅταν εἶναι καλή. Ἡ καλλιέργεια ὅπως ἐλέχθη ἀπὸ τὸν Paul Valery ἀφήνει τὸν πολιτισμὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ὅταν ἔχη λησμονήσει τὰ ὅσα ἔχει διδαχθῆ. Ἄς διορθώσω. «Καὶ ὅταν νομίζῃ ὅτι ἔχει λησμονήσει».

Δὲν ἐπιτρέπονται ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου συγκεκριμέναι ὑποδείξεις λύσεων.

Ἡ εὐχὴ μόνον πρέπει νὰ ἐκφρασθῆ ὅπως ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπισήμανσις τῆς καταστάσεως πὸν ὑπάρχει, ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἀναζήτησιν λύσεων, αἱ ὁποῖαι νὰ ἐπιδιώκουν νὰ δοθῆ περιεχόμενον σύμφωνον μὲ τὰς συγχρόνους συνθήκας εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς μορφώσεως, τὴν ὁποίαν ἐπὶ ἑκατὸν πενήκοντα ἔτη δὲν κατωρθώσαμεν νὰ ἀναστήσωμεν εἰς τὴν γῆν αὐτὴν πὸν τὴν διεμόρφωσε πρώτη. Καὶ τὴν ἔστησεν, φάρον

τηλαυγή τοῦ πολιτισμοῦ πὸν ἐστηρίχθη εἰς αὐτήν, τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἐλευθερίας καὶ τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ, τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ.

Ἄρκεῖ νὰ συνειδητοποιηθῆ ἀπὸ ὅλους, ἐπαναλαμβάνω ἀπὸ ὅλους, ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους, ἡ ἀνάγκη τῆς προσπαθείας διὰ νὰ λυθοῦν τὰ μάγια τῆς ἀπαισιοδοξίας διὰ τὸ μέλλον καὶ τῆς ὕλιστικῆς ραστώνης διὰ τὴν παρακμήν.

Θαρσεῖν χρῆ. Καὶ μάχεσθαι διὰ τὸ καλύτερον μέλλον.

Ἐτραγουδοῦσεν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος τοὺς στίχους τοῦ Βιτσέντζου Κορνάρου :

Ὅποιος μὲ δίχως ἴπιβουλιὰ
τὸν πόθο του ξετρέχει
στὴν ἀρχὴν κι ἂν βασανισθῆ
καλὸ τὸ τέλος ἔχει!